

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

**Випуск 31
Книга 1**

Рівне – 2019

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 31. Кн. 1. Рівне: РДГУ, 2019. 220 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Редакційна рада:

Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Шугасєва Людмила – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Члени редколегії:

Галуха Любова – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Остріг)

Майзнер Роберт – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м. Ченстохова, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м. Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 28 листопада 2019 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:

Серія КВ №15857-4329Р

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
Факультет історії, політології та міжнародних відносин РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
http://fipmv.rv.ua/

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2019

References

1. Bendiuk M. Tomash Oskar Sosnovskyi (1812–1886). Bilyi Dunaiets; Ostrih: Volannia z Volyni, 2017. 24 s.
2. Murzanov N. i B.H. Podchashynskyi, Karl Yvanovych. *Russkyi byohrafycheskyi slovar A.A. Polovtseva: v 25 t. T. 14.* SPb.: Typohrafiya Y.N. Skorokhodova, 1910. S. 215–216.
3. Betlej A. Sibi, deo, posteritati: Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku. Kraków, 2010. 445 s.
4. Getka-Kenig M. Kaniewski Ksawery (Ksawery Jan). *Polski Petersburg.* URL: <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/kaniewski-ksawery-ksawery-jan>
5. Kądziański S. Wspomnienia Wołyńskie. Poznań: Nakładem Autora, 1909. 63 s.
6. Maroszek J., Bednarek R.W. Stanisław Moniuszko i jego podlaski rodowód. Białystok: Wydawnictwo «PRYMAT», 2010. 97 s.
7. Trynitarze. *Podręczna Encyklopedia Kościelna.* Poznań; Warszawa: Wydawnictwo biblioteki dzieł chrześcijańskich, 1914. T. XXXIX–XL. S. 275–278.
8. Wołyniak. Wspomnienie o Trynitarzach na Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Kraków, 1909. 112 s.

УДК 94(477.81/.82) «1914/1918»

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПОДІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Любов Галуха

Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)

e-mail: liubovhalukha@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5174-5286>

У статті проаналізовано участь духовенства Волинської єпархії Російської православної церкви у подіях Першої світової війни. З'ясовано, що окрім забезпечення духовних потреб православних віруючих, на православне духовенство у цей час царський уряд Російської імперії покладав також обов'язки підносити бойових дух військових, мотивувати їх воювати за царя та Росію. До діючої армії мобілізували православний клір, окрім добровольчої основи, застосовуючи також примусові форми. Мобілізоване православне духовенство виконувало пастирське служіння переважно не через ідеологічні мотиви, а несучи гуманітарне служіння, часто ризикуючи власним життям.

Частина чорносотенного волинського духовенства долучилася до антинімецької пропаганди. На Волині настрої спрямовувалися проти німецьких колоній, населення яких звинувачували у розповсюдженні протестантизму, зв'язках з ворожою Німеччиною. Це призвело у Волинські губернії до виселення німецьких колоністів з півтори сотні колоній. Така політика суперечила з можливостями внутрішньої суспільної консолідації та реаліям бойових дій і

прифронтового життя. Нерідкими були випадки коли православні священники поширювали серед бійців анти німецькі прокламації, а командирами полку чи солдатами були особи німецького походження. Православним парафіянам поруйнованих сіл нерідко притулок надавали німецькі колоністи.

Священнослужителі та церковнослужителі, що не були мобілізовані до війська, часто активно співпрацювали з комітетами допомоги біженцям, пораненим, військовими лазаретами.

Ключові слова: Російська православна церква, православне духовенство, Волинська губернія, Волинська єпархія, Перша світова війна.

Liubov Halukha. ORTHODOX CLERGY OF VOLYN PROVINCE IN THE EVENTS OF THE FIRST WORLD WAR.

The article analyzes the participation of the clergy of the Volyn diocese of the Russian Orthodox Church in the events of the First World War. It was found out that in addition to providing for the spiritual needs of orthodox believers, the orthodox clergy at this time were charged by the tsarist government of the Russian Empire with raising the morale of the military, motivating them to fight for the Tsar and Russia. The orthodox clergy were called into the army, not only on the voluntary basis, but using also compulsory forms. The orthodox clergy performed pastoral service mainly not through ideological motives, but through humanitarian service, often risking their own lives.

Part of the black hundred Volyn clergy joined the anti-German propaganda. In Volyn, the mood was directed against the German colonies, whose population was accused of spreading protestantism, and ties with the enemy Germany. This led to the eviction of German colonists from one and a half hundred colonies in the Volyn provinces. This policy contradicted the possibilities of internal social consolidation and the realities of fighting and front-line life. There were frequent cases when orthodox priests distributed anti-German proclamations among the soldiers, and the regimental commanders or soldiers were persons of German origin. Orthodox parishioners of destroyed villages were often given shelter by German colonists.

Clergymen and clergy who were not called into the army often actively collaborated with committees to help refugees, the wounded and military hospitals.

Key words: *The Russian Orthodox Church, orthodox clergy, Volyn province, Volyn eparchy, the First World War.*

Перша світова війна, за оцінками зарубіжних і вітчизняних вчених, «мобілізувала, озброїла і на кілька років кинула в окопи 15,5 млн. неосвічених селян, що не мислили національними чи громадянськими категоріями і не розуміли мети війни, а відтак акумулювали злість на всіх і вся» [4, с. 65]. Аналізуючи матеріали міжнародного наукового колоквиуму «Россия и Первая мировая война» (СПб., 1999 р.), В.Верстюк звертає увагу на доповідь російського вченого В. Булдакова, який відзначив, що «російська армія увібрала в себе соціально озлоблений, імперськи пасивний, національно неідентичний, а в цілому специфічно агресивний елемент... Потрібен був лише час, щоб проявилася його суть... Випадки солдатської непокори спостерігались уже

1914 р.» [4, с. 65]. Цілком очевидно, що така в якісному відношенні мобілізована маса здебільшого православних парафіян потребувала не тільки молитви, але й піднесення бойового духу – мотивації воювати за царя і Росію. Це завдання, яке традиційно покладалося на духовенство, пропагувалося у зверненні Синоду, на першому з'їзді військово-морського духовенства, на сторінках церковної преси [19, с. 1–2]. Між тим, деякі чини Синоду висловлювали сумніви щодо ефективності пропагандистської ролі духовенства у справі піднесення бойового духу російських солдат, мовляв «між новобранцями (парафіянами) та пастирями немає близького духовного зв'язку й останні сприймають священика як офіційного представника церкви, як чиновника» [5, с. 378].

Мобілізація православного кліру до лав діючої армії здійснювалася на примусовій і добровільній основі. Під час Першої світової війни чисельність службового духовенства складала понад 5000 осіб (у 1908–975 осіб), 1200 із них було набрано з «українських» губерній, що у процентному співвідношенні виглядало так: 6% псаломників, 5% дияконів, 4% священиків, 2% ченців і послушників монастирів [28, с. 378]. За приблизними даними, з Волинської єпархії було мобілізовано близько 200 священиків і псаломників, котрі служили в різних регулярних підрозділах російської армії, медичних закладах, частинах тилового забезпечення. Система соціальних гарантій, яка включала збереження за священно- та церковнослужителями попереднього місця служіння, штатної платні, матеріального забезпечення їхніх сімей, а головне – одноразову виплату у 1000 руб., швидко поповнила армію добровольцями з числа найбільш бідної категорії православного кліру – дияконів і псаломників, що змусило Протопресвітера військового та морського духовенства Георгія Шавельського звернутись до єпархіального керівництва з проханням присилати до військових частин молодих, навчених справі священиків [12, с. 197].

Обов'язки таких, тимчасово відряджених до відомства Протопресвітера військового і морського духовенства священнослужителів, викладалися у десяти пунктах:

«1) Крім щоденної молитви, обов'язкове здійснення богослужінь у недільні та святкові дні. Місцем богослужіння може бути храм, намет, житловий будинок, поле і ін. Тільки пересування військової частини та час бою можуть слугувати причиною нездійснення богослужінь. Для церковної краси священик зобов'язаний займатись організацією хору.

2) Здійснення урочистих молебнів перед початком бою та панахид про забитих – після бою.

3) Під час бою місце священика на передовому медичному пункті, де поранені потребують настанов та утіхи. Разом з тим, священик у будь-яку хвилину має бути готовим до виконання пастирських обов'язків в інших місцях.

4) Використовувати будь-яку можливість для підтримки серед воїнів хороброго духу, віри в Бога і поваги до божественних законів, якомога частіше спілкуватись з воїнами, вихвалити їхні позитивні риси.

5) Під контролем благочинних укомплектовувати та зберігати бібліотечні фонди.

6) Уміти перев'язати пораненого бійця.

7) Повідомити родичам загиблих своєї частини про смерть і місце їх поховання.

8) У разі потреби надавати допомогу воїнам іншої військової частини.

9) Організувати товариство допомоги сім'ям загиблих воїнів своєї частини.

10) Подавати приклад стійкості у вірі, виконанні священного обов'язку, тверезого і праведного життя» [19 с. 1–2].

Ці поспіхом складені у перші дні війни обов'язки згодом корегувалися та доповнювалися іншими пунктами, згідно завдань тієї чи іншої військової частини або обставин, що постійно змінювалися. Після низки випадків, коли під впливом антивоєнної пропаганди політичних партій цілі частини відмовлялися вести бойові дії, зокрема 33-й окремий польовий дивізіон важкої артилерії в жовтні 1916 р., священників зобов'язали «викривати шкідливу антидержавну соціалістичну агітацію» [24, с. 79]. Сформована в червні 1915 р. 102-а піхотна дивізія з 405-го Львовського, 406-го Щигровського, 407-го Саранського і 408-го Кузнецького полків для своїх полкових священників визначила одне із завдань у такій редакції: «Неодмінно наголошувати, що кожен російський воїн, воюючи за Царя, і Росію, воює за себе, своїх батьків, дружину, дітей, своє господарство» [24, с. 77].

В ідеологічній площині право-радикальні організації не обмежувалися гаслами «боротися за Царя і Росію» чи «викривати соціалістичну агітацію», а розгорнули кампанію германофобії, до якої долучилася частина волинського чорносотенного духовенства. Антинімецька пропаганда з боку окремих високо посадовців, чиновників, духовенства, газетних видань, навіть представників інтелігенції, спровокувала німецькі погроми в ряді регіонів Російської імперії. Найбільший, в якому взяло участь понад 100 тис. осіб, відбувся протягом травня 1915 р. у Москві [11, с. 150–151].

В селянському середовищі, у тому числі на Волині, антинімецькі настрої спрямовувались проти німецьких колоній. На шпальтах газети «Почаевский листок», зокрема у статтях «Немецкая защита русского баптизма», «Немецкие колонии», «Немечество гораздо хуже татарщины...» 1915 р. [13; 14; 15], німецьких колоністів звинувачували у розповсюдженні протестантської віри, підриві суспільного устрою, зв'язках з ворожою Німеччиною тощо.

Щоденна чорносотенна газета «Волынская земля», крім повідомлень про перемоги Росії на фронтах і характеристик німецьких солдат як «диких ідіотів» [21, с. 1], періодично вміщувала матеріали щодо підступного захоплення німецькими колоністами найкращих земель в Південній Росії та Сибіру. Професор Д. Позднєв в одному з номерів газети називав процес німецької колонізації безвихідним страхіттям і жахом для Росії й наголошував, що «Катерина II при всій своїй далекоглядності і любові до Росії, не могла передбачити, яких вовків в овечій шкурі пустила на Русь» [21, с. 1].

Таким чином, виправдовувалась політика місцевої влади щодо виселення німецьких колоністів як «потенційних ворогів» православного народу і Російської імперії загалом. У 1915 р. німецькі колоністи переважно баптистського віросповідання були виселені з 150 колоній Волинської губернії: з 83 колоній Житомирського повіту, 34 колоній Новоград-Волинського повіту, 23

колоній Луцького повіту [30, с. 98]. З іншого боку, значна частина цієї антинімецької погромної літератури потрапляла до бібліотек військових підрозділів, поширювалася священниками-місіонерами серед солдат з метою посилення ненависті до німців-ворогів.

Активна участь чорносотенного духовенства у формуванні образу «внутрішнього німця» як ворога православної церкви та російської держави попри те, що суперечила завданням політики воєнного часу (в частині суспільної консолідації), не відповідала реаліям бойових дій та прифронтового життя. У той же час, коли священник 408-го Кузнецького полку А. Остальський поширював серед бійців антинімецькі прокламації «Почаевского листка», командир цього полку німецького походження, полковник Гентваргер виявляв відвагу на передовій й після важкого поранення під містечком Киселин 19 липня 1916 р. залишився в строю [24, с. 79]. А близько 80 православних парафіян села Вичини Луцького повіту, житло яких зазнало руйнувань внаслідок артилерійських обстрілів, знайшли притулок у німецьких колоніях [16 арк. 75]. Взірцем мужності і відваги став диякон німецького походження (син офіцера) Юліан Міллер (1891–?), який працював санітаром-добровольцем у складі 102-ої кінної дивізії з 6 травня 1915 р. У бою під селом Хором'яки Дубенського повіту він виніс пораненого командира полку, за що 20.04.1916 р. був нагороджений Георгіївським хрестом четвертого ступеня. Він брав участь також в боях поблизу села Ставки та містечка Деражне Рівненського повіту, села Тристенів Луцького повіту, міста Киселин Володимир-Волинського повіту, де вініс пораненого командира третього батальйону, за що був нагороджений Георгіївським хрестом третього ступеня (22.10.1916). За виявлений героїзм у дводенному бою біля села Затурці Володимир-Волинського повіту, де отримав поранення ноги, він був нагороджений орденом св. Анни другого ступеня (6.12.1916) [25, с. 401]. Після тривалого лікування у шпиталі та звільнення з армії, за рекомендацією протоієрея Житомирського кафедрального собору І. Глаголева, диякон Юліан Міллер отримав ієрейське висвячення і призначення на вакантну парафію села Витоніж Луцького повіту в грудні 1918 р. [25, с. 100].

Таких прикладів, коли православні офіцери та священники німецького походження вірою і правдою служили царському самодержавству та/чи Російській імперії, багато. Російський історик В. Булдаков в критичному аналізі праці Б. Миронова «Социальная история России...» (СПб., 1999), звертаючи увагу на той факт, що напередодні Першої світової війни серед генералів російської армії було понад 20% етнічних німців (у тому числі православних), зауважує: «Даремно шукати серед них майбутніх зрадників. Це були віддані монархії професіонали. Однак з часом серед солдат поширилося переконання, що їх ведуть у бій «зрадники», що зрештою породило спалах революційного насилля...» [3, с. 130.]. Важко заперечити російський патріотизм Юліана Міллера, який у 1919 р. став полковим священником Добровольчої армії на Західному фронті [25, с. 401]. З огляду на участь Юліана Міллера в акції чорносотенного духовенства і призначення відразу після закінчення Житомирського духовного училища (1910 р.) псаломником Житомирського кафедрального собору у дев'ятнадцять років!), можна зробити припущення щодо

його приналежності до «Союза русского народа». Державний шовінізм у протиставленні «ми» – росіяни і «вони» – неросіяни зачисляв православних німців звичайно до першої категорії, але народні маси не заглиблювалися у тонкощі ідентифікації. Під час німецьких погромів 1915 р. грабували магазини та чинили фізичну розправу не за принципом віросповідання, а за ознакою німецьких прізвищ. Розпалений чорносотенною пропагандою московський натовп утопив у річці Мойка відому добродійницю, жінку-німкеню літнього віку Енгельс, двоє синів якої в чині офіцерів російської армії були на фронті [11, с. 153].

Загалом антинімецький та антипротестантський аспекти боротьби «ідеологічного фронту» виявилися малоефективними й почасти ігнорувалися солдатами, які не хотіли воювати. Такі настрої підтверджувалися як феноменом «братання» під час тривалого окопного протистояння, так і сприянням антивоєнних закликів баптистів. Попри переслідування та арешти баптистів (з літа 1914 р. до Лютневої революції 1917 р. в Російській імперії військовими судами було засуджено 343 баптисти через їхню відмову воювати), на початку 1916 р. солдати 434-ої Подільської пішої дружини, котрі охороняли залізницю Коростень – Житомир, відвідували баптистські зібрання в селі Холосне Житомирського повіту [28, с. 389]. Подібні факти були зафіксовані в Житомирі, Новоград-Волинському повіті, Волинської губернії, мали місце в Київській, Подільській та інших губерніях.

Між тим, мобілізоване волинське духовенство у більшості виконувало свої обов'язки не через ідеологічні установлення, а з мотивів суто гуманітарних. Відомо багато прикладів, коли священики та псаломники, ризикуючи власним життям, надавали медичну допомогу бійцям не тільки на перев'язних пунктах, але й в зоні активних бойових дій, виносили з бою важкопоранених, за що були нагороджені орденами та георгіївськими хрестами за мужність. Так, протоієрей Карп Михайлович Закидальський після евакуації поступив добровольцем в діючу армію й був призначений спочатку священиком військового шпиталю 16-ої пішої дивізії (17.10.1915 р.), а від листопада 1916 р. став штатним військовим священиком 63-го Углицького полку. З липня 1916 р. по червень 1917 р. він брав участь у боях біля річки Цеценівка, під селом Конюхи, містом Тернопіль й отримав два ордени св. Анни третього і другого ступенів, Георгіївський хрест [22]. Протоієрей Мелетій Рижковський служив військовим священиком 6-го Заамурського кінного полку, згодом – благочинним Заамурської кінної дивізії. У 1916 р. він отримав орден св. Анни третього ступеня, а у 1917 р. – Георгіївський хрест та орден св. Володимира четвертого ступеня [29, с. 99]. Протоієрей Феофіл Олексійович Ковальчук служив священиком 10-ої Сибірської стрілецької дивізії, відзначився у боях на румунському напрямку 1916–1917 рр. і був нагороджений орденами св. Анни третього і другого ступенів [29, с. 100]. Орденами св. Анни третього ступеню були нагороджені також священики Данило Штуль та Олімпій Денисевич. Крім названих, військовими священиками різних частин служили Володимир Новицький, Іван Левчук, Венедикт Томашевський (згодом архімандрит), Гервасій Вижевський, Володимир Борковський, Стефан

Яковський; дияконами та псаломниками – Володимир Кошовий, Петро Невторковець, Олексій Дозинський, Олександр Гардасевич та ін. [29, с. 98–100].

За збігом обставин війна посприяла сину псаломника з Чуднова Житомирського повіту, священику Степану Орлику здобути вищу теологічну освіту в Сорбоні. У 1915–1917 рр. він був священиком при російському посольстві в Парижі, й водночас студіював екзегетику в знаменитому університеті. Після революції Степан Орлик затримався в Грузії, де відкрив кілька українських парафій, згодом приєднався до УАПЦ і став єпископом Бердичівським і Шепетівським [10, с. 16–17].

Окремі священно- і церковнослужителі, які не були мобілізовані до військових частин діючої армії, брали активну участь в організації та роботі комітетів допомоги біженцям, пораненим солдатам та членам їхніх сімей, займались переобладнанням приміщень церковнопарафіяльних шкіл на призовні пункти, штаби, військові лазарети тощо. У перші дні війни архієпископ Євлогій створив спеціальний «Єпархіальний комітет для надання допомоги потребуючим з приводу воєнного часу», до складу якого увійшла частина священиків. В Житомирі цей комітет влаштував, зокрема, шпиталь на 200 ліжок в Житомирському жіночому духовному училищі [9, с. 127]. На його утримання місцеве земство асигнувало 5 тис. руб. [27, с. 59]. Згідно указу Синоду від 20 липня 1914 р. переважно на базі вже існуючих церковнопарафіяльних опікунств були створені «Парафіяльні опікунські ради про сім'ї осіб, які перебувають у військах», куди входили священик, церковний староста та кілька представників від громади, обрані парафіяльними зборами. Головне завдання цих рад полягало у зборі пожертв від парафіян. Грошові надходження суворо контролювалися єпархіальним керівництвом, а Синод вимагав щомісячної звітності. У 1915 р. розмір допомоги парафіяльних рад Волинської єпархії становив 6189 руб., Київської – 25807 руб., Подільської – 5165 руб. [27, с. 53]. В межах всієї імперії зібраними парафіяльними радами коштами забезпечувалося утримання 452 ліжко-місць в шпиталях та лікарнях. Окремий грошовий фонд складала відрахування духовенства «на лікування хворих і поранених воїнів» у розмірі 2% від прибутків, а також відрахування від церковних причетів у розмірі 2–5% (залежно від потенційних можливостей парафії) [27, с. 56].

У 1915 р. безпосередньо від духовенства єпархії на потреби війни надійшло приблизно 10 тис. руб. добровільних пожертвувань, тобто в середньому по 70 коп. від кожного штатного і позаштатного священика, диякона, псаломника. Хоча в офіційній церковній пресі, передусім газеті «Волинские епархиальные ведомости», цей акт подавався як вияв надзвичайного патріотизму, насправді зібрана сума була символічною. Причина незначних надходжень на потреби війни від духовенства пояснюються не тільки жадібністю та бідністю його загалу, але тим, що воно саме страждало від війни. Особливих збитків завдавали військові постої, які супроводжувались реквізицією коней і фуражного зерна, витоптуванням полів і знищенням садів, пограбуванням домашнього майна, худоби, птиці і ін., про що йдеться у відповідних дослідженнях [27, с. 48]. Частина духовенства 2% відрахування від прибутків вважала достатнім внеском для виконання громадянського обов'язку. Тим більше, що заможні

священнослужителі (єпископи, настоятелі великих міських церков та монастирів) не поспішали здійснювати благодійні внески у надто великих розмірах.

Влітку 1915 р. водночас із відступом російської армії «Єпархіальний комітет...» організував евакуацію духовенства та церковного майна Кременецького, Дубенського, Луцького повітів, у тому числі Почаївської лаври [9, с. 128]. За власним бажанням 18 ченців із 250-ти залишилися в монастирі. Після захоплення Почаївської лаври у вересні 1915 р. австрійцями вони були депортовані до Угорщини в табір міста Вассаргале. Хоча чернеча братія не виявляла особливого патріотизму в обороні держави, з евакуйованих ченців Почаївської лаври добровольцем на війну пішов ієромонах Тихон Шерапов, який служив полковим священиком 177-го Ізборозького пішого полку і був нагороджений золотим наперсним хрестом та двома орденами [25, с. 429].

Серед священно- і церковнослужителів, які опікувались біженцями та пораненими в тилу або у прифронтовій зоні, можна виокремити плідну працю священика Никанора Абрамовича в Житомирі, священика Івана Бичковського в Староконстантинові, священика села Мирогоща Дубенського повіту Федора Шумовського (батька відомого українського церковного, громадського і наукового діяча в еміграції Юрія Шумовського) [26, с. 78], позаштатного священика Йосипа Вацатка (сина чеського купця, з жовтня 1910 р. по липень 1914 р. – настоятеля Богородичської церкви села Страклов Дуденського повіту). Відомі приклади, коли деякі священики з парафіянами за власної ініціативи виходили копати окопи або надавали медичну допомогу у зоні бойових дій, зокрема священик села Мервена Дубенського повіту разом з матушкою перев'язували солдат безпосередньо на полі бою [2, с. 261].

Після так званого Брусилівського прориву (червень-вересень 1916 р.) і звільнення значної території Галичини та Волині від австрійських військ, архієпископ Євлогій видав розпорядження духовенству єпархії зайняти покинуті ним парафії внаслідок вимушеної еміграції та тимчасової мобілізації.

У розпорядженні архієпископа Євлогія від 1 червня 1916 р. Волинській духовній консисторії наголошувалось, щоб евакуйоване духовенство Луцького, Дубенського і Кременецького повітів негайно повернулось до звільнених парафій. Зважаючи, що багато священиків через поруйнування храмів та їхніх будинків внаслідок артилерійських обстрілів не поспішали (почасти відмовлялись) повертатися на свої попередні парафії, архієпископ Євлогій обіцяв фінансово-матеріальну підтримку у 50 руб. за місяць тим священикам, котрі повернуться, а тим, котрі відмовляються, погрожував звільненням з парафій [16, арк. 2]. Крім того, Волинська духовна консисторія наказала благочинним зібрати інформацію про парафії ввірених їм округів за наступними даними: кількість парафіян, стан храмів, причетових будівель та приміщень церковних шкіл, обрахунки необхідних мінімальних витрат для відновлення церковнопарафіяльного життя [16, арк. 2–2 (зв.)]. Згодом зібрана інформація була оприлюднена на сторінках газети «Волинские епархиальные ведомости», де повідомлялося, що у Луцькому, Дубенському та Кременецькому повітах було спалено 57 церков, зруйновано – 13, пошкоджено – 41, пограбовано – 14, вчинено наругу у 75-ти храмах [1, с. 853]. Попри вище зазначену резолюцію

окремі священники звертались до єпархіального керівництва з проханням дозволити їм продовжити працю в лазаретах. Так, священник села Арчишин Дубенського повіту Дмитро Божовський переконував архієрея у необхідності залишити його у підпорядкування Головного священника Південно-західного фронту (на той час протоієрея Василя Грифцова) й надалі виконувати обов'язки пастиря першого лазарету 102-ої пішої дивізії. Він аргументував тим, що його парафія знаходиться неподалік від місця перебування лазарету і він встигає одночасно виконувати пастирські обов'язки в селі Арчишин і працювати в лазареті. Виконуючи обов'язки благочинного Дубенського міського округу, священник Серафим Молчановський підтвердив свідчення отця Д. Божовського, мовляв «дійсно, священник Божовський протягом 5–20 серпня у своїй парафії здійснював богослужіння у святкові та недільні дні, виконував усі треби для парафіян» [16, арк. 41]. З архівних джерел відомо, що священник Д. Божовський не обмежував свою діяльність працею в лазареті і виконанням парафіяльних обов'язків, але здійснював богослужіння та надавав допомогу потребуючим в селах Луцького повіту: Пальче, Ківерці, Серники, Доросин, Любче, Оздениж та ін., які знаходились на шляху пересування 102-ої дивізії та, відповідно, лазарету [16, арк. 41–41 (зв.)]. Приклад священника Д. Божовського відображає позицію частини мобілізованого духовенства та тих священників, передусім Дубенського, Кременецького та Луцького повітів, котрі опинилися у зоні бойових дій чи в умовах прифронтової ситуації.

В умовах війни, коли суспільство потребувало максимальної мобілізації матеріальних і людських ресурсів, набув гігантських масштабів громадський рух. Найбільшими загальноросійськими організаціями, які мали великі асигнування на мережу губернських, міських, повітових відділів (комітетів) були Всеросійський союз міст допомоги хворим і пораненим (ВСМ) та Всеросійський земський союз (ВЗС), що підпорядковувалися військовому міністерству та Російському товариству Червоного Хреста (РТУХ). На середину 1916 р. загальна сума асигнувань на користь ВЗС з усіх джерел (військового міністерства, органів земського самоврядування, приватних пожертвувань тощо) досягла 187 млн. руб. [7, с. 26]. На території Правобережної України діяв окремий Південно-Західний обласний земський комітет під головуванням члена Держдуми від Подільської губернії П. Балашова, який складався із представників Київської, Волинської та Подільської губерній. Значно ширшу територію охоплював своєю діяльністю Галицький комітет ВЗС (згодом комітет ВЗС Південно-Західного фронту з центром у Києві). У 1915 р. цей Комітет видав понад 9 млн. обідів біженцям та місцевому населенню [7 с. 32]. У квітні 1917 р. Комітет ВЗС ПЗФ нараховував 49 тис. працівників, які виконували величезний обсяг роботи у відділах медико-санітарного забезпечення (323 заклади), допомоги постраждалому від війни населенню (257), окопних робітників (530), заготівлі худоби й збору врожаю, будівельного, заготівельного, автомобільної тяги та ін. [7, с. 35]. У структурі ВСМ Дубенський міський шпиталь імені Є. Шувалової витрачав щомісяця 500 руб. [23, с. 103].

Поряд з цими організаціями працювало багато етнічних комітетів, представники яких входили до складу Особливої наради з облаштування

біженців – державної структури з урегулювання біженецької проблеми в Російській імперії. Серед них – Центральний громадянський комітет губерній Царства Польського, Польський центральний комітет допомоги жертвам війни, Вірменський центральний комітет допомоги постраждалим від війни, Центральний єврейський комітет допомоги жертвам війни, Центральний комітет Литовського товариства з надання допомоги постраждалим від війни та ін. [8, с. 40]. Всі вони перебували під контролем Міністерства внутрішніх справ. У травні 1915 р. українські громадські діячі добились офіційного затвердження свого національного комітету, щоправда без етнічної ознаки у назві, – «Товариство допомоги населенню Півдня Росії, яке постраждало від війни» [6, с. 52]. Біженцями з Галичини, переважна більшість яких належала до москвофілів і рятувалась від переслідувань австрійської влади, у Волинській губернії опікувалося створене 1913 р. Російсько-Галицьке товариство. До 1917 р. воно надало допомогу 40 тис. безпритульним, серед яких було 6 тис. представників інтелігенції [20, с. 11].

Кілька осіб з числа цієї категорії біженців поповнили штат волинського духовенства. Принагідно зауважимо, що єпархіальна влада надавала москвофілам певні преференції у здобутті ними духовної освіти й отримання місця служіння, навіть за відсутності в окремих будь-яких інтелектуальних здібностей. Так, грекокатолик Михайло Мудрий після закінчення Житомирського училища пастирства імені Івана Кронштадтського в лютому 1917 р. був призначений псаломником в село Зеленці Ізяславського повіту. Вже через місяць Волинська духовна консисторія звернулася до настоятеля парафії дати характеристику в частині людських якостей новоприбулого псаломника. Священик Леонтій Доброгородський зазначив, що «М. Мудрий ознайомився з статутом церкви, має певне уявлення про богослужіння та треби, але «практикувати йому дуже важко» [17, арк. 11]. Хоча 23 квітня того року псаломника Михайла Мудрого висвятили в диякона, за розпорядженням архієпископа Євлогія, його відправили на повторний третій курс навчання в Житомирському училищі пастирства. В липні 1918 р. диякона Михайла Мудрого єпископ Острозький Аверкій висвятив в ієреї й архієпископ Євлогій призначив його на парафію в село Воютин Луцького повіту [17, арк. 17]. Протягом двох наступних років цей священик змінив кілька парафій в Луцькому повіті через непорозуміння з парафіянами, з причин слабкої професійної підготовки та ментального несприйняття його селянами як «іноземця». Відомо, що з травня 1920 р. священик М. Мудрий служив у селі Полонне Луцького повіту [25, с. 403].

Деякі священно- і церковнослужителі з метою перечекати буремні роки війни та/чи загострення суспільно-політичної ситуації намагались знайти прихисток у монастирях, наприклад священик села Конотоп Ізяславського повіту, який на початку Першої світової війни (15.09.1914 р.) став ієромонахом Кременецького Богоявленського монастиря з чернечим ім'ям Максим (Дацьков) [25, с. 52, 397].

Крім вище зазначених, різні джерела дають можливість подати багато прикладів, коли духовенство у віддалених від фронту районах та містах, де вирували суспільно-політичні події та здійснювалась гуманітарна допомога

пораненим, біженцям, продовжувало функціонувати в умовах утрадиційного периферійного життя: після здобуття духовної освіти отримувало призначення пастирського служіння, виконувало обов'язки парафіяльних священиків у здійсненні богослужінь та треб, займалось місіонерською діяльністю тощо. Проте не можна залишити поза увагою факт патріотичного піднесення багатьох священиків і парафіян, як демонстрували солідарність російським військам у боротьбі з ворогом за «віру, Царя і вітчизну» [18, арк. 2 (зв.)]. Одним із виявів такого патріотизму було будівництво каплиць в пам'ять загиблих воїнів. Так, після подячного молебню 5 червня 1916 р. з нагоди звільнення Луцька, Дубно та Почаївської лаври, священик містечка Троянів Житомирського повіту Іван Дейниковський звернувся до парафіян з проханням підтримати ініціативу кількох мешканців щодо будівництва такої каплиці. Вже через місяць вдалося зібрати 716 руб. Із 330-ти парафіян найбільший внесок у 200 руб. зробив Філімон Трокоз, троє парафіян – по 50 руб. [18, арк. 3]. Звичайно, цю ініціативу підтримали і благочинний Стефан Роздольський, і єпархіальна училищна рада, оскільки зведення каплиці планувалося на території церковнопарафіяльної школи, і правлячий єпископ Євлогій. В серпні 1916 р. громада Іл'їнської церкви містечка Троянів отримала затверджений Губернським будівельним відділом проект і розпочала спорудження каплиці. Інше прочитання цієї патріотичної справи розкриває повною мірою і ментальні особливості священика І. Дейниковського. Обґрунтовуючи необхідність зведення каплиці в листі-проханні до архієпископа Євлогія, він акцентував не стільки на бажанні увіковічити пам'ять загиблих воїнів, у тому числі убитого жителя Троянова, а скільки на тому, що збудована на території церковнопарафіяльної школи каплиця сприятиме патріотичному вихованню учнів, й головне – «встановлення дати молитвенного торжества в день католицького свята Божого Тіла буде протиположною католицьким урочистостям, у яких бере участь частина православних богомольців м. Троянів» [18, арк. 4–4 (зв.)].

Отже, частина православного кліру Волинської губернії прямо чи опосередковано брала участь в Першій світовій війні. Окремі священнослужителі завдяки особистісним якостям виявляли пастирське служіння і відвагу в частинах діючої армії, жертвовно працювали у сфері надання гуманітарної допомоги, деякі демонстрували патріотизм будівництвом каплиць або, через свої ідеологічні переконання, анти німецькою пропагандою. Проте основна маса парафіяльного духовенства, зосереджена на вирішенні почасти власних проблем, залишалася індіферентною, що відобразилося у пасивній позиції фінансової підтримки різних соціальних проектів. Цілком очевидно, що суспільне призначення духовенства та/чи відведена йому роль опори царського самодержавства потребували більшої мобілізації сил.

Джерела та література

1. Антонович П. Страшные цифры. *Волинские епархиальные ведомости*. 1916. № 47. Неоф. ч. С. 853.
2. Борщевич В. Православне духовенство Волині у ХХ ст. : дис. ... док. іст. наук : 07.00.01 – історія України. Львів, 2011. 546 с.

3. Булдаков В. Социальная история России: лечение новыми иллюзиями. *Український гуманітарний огляд*. Київ : Критика, 2000. Вип. 4. С. 119–137.
4. Верстюк В. Чи на війні як на війні? : «Россия и Первая мировая война (Материалы международного научного колоквиума). *Український гуманітарний огляд*. Київ : «Критика», 2000. С. 52–67.
5. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1914 г. СПб. : Синод. Типография, 1916. VIII. 412 с.
6. Доклады комиссии ЦК КП(б)У и губкома КП(б)У по обследованию состояния Шепетовского и Коростенского округов (1923). *Державний архів Житомирської області*. Ф. П-2 (Волинский губернский комитет КП(б)У). Оп. 1. Спр. 55. 181 арк.
7. Донік О. Всеросійський земський союз в Україні : структура, напрями та результати діяльності. *Український історичний журнал*. 1914. № 3. С. 22–37.
8. Жванко Л. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 38–55.
9. Жилюк С. Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.). Житомир : Журфонд, 1996. 174 с.
10. Жилюк С., Альошина О. Справа архієпископа Орлика : доля духовенства Житомирщини 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Острог : Вид-во НаУОА, 2008. 307 с.
11. Кадол О. Німецькі погроми в Росії часів Першої світової війни. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць Рівненського держ. гум. ун-ту*. Рівне : Вид-во РДГУ, 2006. Вип. 9. С. 148. 155.
12. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900–1917 рр.: соціально-релігійний аспект. К.: Знання, 1998. 271 с.
13. Немецкая защита русского баптизма. *Почаевский листок*. 1915. № 1. С. 4.
14. Немецкие колонии. *Почаевский листок*. 1915 № 7. С. 5–10.
15. Немечество гораздо хуже татарщины или тевтоны наших дней. *Почаевский листок*. 1915. № 8. С. 13–15.
16. О лицах духовного звания, церквях и приходах Волинской епархии за 1916 год (1916). Держархів Житомирської області. Ф. 1 (ВДК). Оп. 46. Спр. 260. 176 арк.
17. О лицах духовного звания, церквях и приходах за 1917 год (1917). Держархів Житомирської області. Ф. 1 (ВДК). Оп. 48. Спр. 183. 260 арк.
18. О разрешении прихожанам Ильинской церкви Троянова, Житомирского уезда, построить часовню в память воинов – жертв настоящей войны (1916). Держархів Житомирської області. Ф. 1 (ВДК). Оп. 69. Спр. 42. 5 арк.
19. Обращение Протопресвитера военного и морского духовенства к военным пастырям. *Жизнь Волини*. 1914. № 202. 9 августа.
20. Отчет по епархии. *Волин. епарх. вед.* 1917. № 8. Часть оф. С. 10–11.
21. Позднеев Д. Немцы в России. *Волинская Земля (Здолбунов)*. 1915. № 68. 12 августа.
22. Протоіерей Закидальський Карп Михайлович. *Архів Волинської епархії УПЦ Київського патріархату*. Особова справа № 423. 33 арк.

23. Савчук П. Дубенський Хрестовоздвиженський монастир. Рівне: Волинські береги, 2002. 108 с.
24. Священномученик Аркадий (Остальский; 1889–1937), епископ Бежецкий, викарий Тверской епархии : «Мы не должны бояться никаких страданий...». Творения в 2-х т. / Сост. И. Кучерук, Е. Тимиряев. Житомир: Изд. Житом. епархии УПЦ, 2007. Т. 1. 544 с.
25. Священномученик Аркадий (Остальский; 1889–1937), Епископ Бежецкий, викарий Тверской епархии : «Мы не должны бояться никаких страданий...» Творения : в 2-х т. / Сост. И. Кучерук и Е. Тимиряев. Житомир : Изд. Житомирской епархии УПЦ, 2011. Т. 2. 464 с.
26. Скакальська І. Вплив духовної еліти на суспільне, релігійне та культурно-просвітницьке життя Волині першої половини ХХ ст. *Волинські історичні записки*. Луцьк, 2010. Т. 5. С. 77–80.
27. Степаненко Г. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.). *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 45–63.
28. Хитровська Ю. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст. : Монографія. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. 472 с.
29. Цап М. Волинське православне духовенство у Першій світовій війні *Волинський благовісник*. Луцьк : Вид-во ВПБА, 2014. № 2. С. 95–108.
30. Шмид О. Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наукових праць Рівненського державного гуманітарного ун-ту*. Рівне : Вид-во РДГУ, 2008. Вип. 11. С. 19–26.

References

1. Antonovych P. Strashnye tsyfyry. Volynskye eparkhialnye vedomosti. 1916. № 47. Neof. ch. S. 853.
2. Borshcheych V. Pravoslavne dukhovenstvo Volyni u ХХ st. : dys. ... dok. ist. nauk : 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Lviv, 2011. 546 s.
3. Buldakov V. Sotsyalnaia istoriia Rossyy : lechenye novymy ylliuzyiamy. Ukrainskiy humanitarniy ohliad. Kyiv : Krytyka, 2000. Vyp. 4. S. 119–137.
4. Verstiuk V. Chy na viini yak na viini? : «Rossyia y Pervaia myrovaia voina (Materyaly mezhdunarodnoho nauchnoho kolokvyuma). Ukrainskiy humanitarniy ohliad. Kyiv : «Krytyka», 2000. S. 52–67.
5. Vsepoddanneishyi otchet ober-prokurora Sviateisheho Synoda po vedomstvu pravoslavnoho yspovedaniya za 1914 h. SPb. : Synod. Typohrafiya, 1916. VIII. 412 s.
6. Doklady komissii TsK KP(b)U y hubkoma KP(b)U po obsledovaniyu sostoianiya Shepetovskoho y Korostenskoho okruhov (1923). Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. P-2 (Volynskiy hubernskiy komytet KP(b)U). Op. 1. Spr. 55. 181 ark.
7. Donik O. Vserosiiskiy zemskiy soiuz v Ukraini : struktura, napriamy ta rezultaty diialnosti. Ukrainskiy istorychniy zhurnal. 1914. № 3. S. 22–37.

8. Zhvanko L. Protses formuvannia etnichnykh komitetiv dopomohy bizhentsiam na ukrainskykh zemliakh u roky Pershoi svitovoi viiny. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2014. № 3. S. 38–55.
9. Zhyliuk S. Rosiiska pravoslavna tserkva na Volyni (1793–1917 rr.). Zhytomyr : Zhurfond, 1996. 174 s.
10. Zhyliuk S., Aloshyna O. Sprava arkhiepyskopa Orlyka : dolia dukhovenstva Zhytomyrshchyny 20-kh – 30-kh rr. KhKh st. Ostroh : Vyd-vo NaUOA, 2008. 307 s.
11. Kadol O. Nimetski pohromy v Rosii chasiv Pershoi svitovoi viiny. Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii : zb. nauk. prats Rivnenskoho derzh. hum. un-tu. Rivne : Vyd-vo RDHU, 2006. Vyp. 9. S. 148. 155.
12. Nadtoka H. Pravoslavna tserkva v Ukraini 1900–1917 rr.: sotsialno-relihiinyi aspekt. K.: Znannia, 1998. 271 s.
13. Nemetskaia zashchyta russkoho baptyzma. *Pochaevskyi lystok*. 1915. № 1. S. 4.
14. Nemetskye kolonyi. *Pochaevskyi lystok*. 1915 № 7. S. 5–10.
15. Nemechestvo horazdo khuzhe tatarshchyny ili tevtony nashykh dnei. *Pochaevskyi lystok*. 1915. № 8. S. 13–15.
16. O lytsakh dukhovnoho zvanyia, tserkviakh y prykhodakh Volynskoi eparkhii za 1916 hod (1916). *Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti*. F. 1 (VDK). Op. 46. Spr. 260. 176 ark.
17. O lytsakh dukhovnoho zvanyia, tserkviakh y prykhodakh za 1917 hod (1917). *Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti*. F. 1 (VDK). Op. 48. Spr. 183. 260 ark.
18. O razreshenii prykhozhanam Ylynskoï tserkvy Troianova, Zhytomyrskoho uezda, postroit chasovniu v pamiat voïnov – zhertv nastoiashcheï voïny (1916). *Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti*. F. 1 (VDK). Op. 69. Spr. 42. 5 ark.
19. Obrashchenye Protopresvytera voennoho y morskoho dukhovenstva k voennym pastyriam. *Zhyzn Volyni*. 1914. № 202. 9 avhusta.
20. Otchet po eparkhii. *Volyn. eparkh. ved.* 1917. № 8. Chast of. S. 10–11.
21. Pozdneev D. Nemtsy v Rossii. *Volynskaia Zemlia (Zdolbunov)*. 1915. № 68. 12 avhusta.
22. Protoierei Zakydalskyi Karp Mykhailovych. *Arkhiv Volynskoi yeparkhii UPTs Kyivskoho patriarkhatu*. Osobova sprava № 423. 33 ark.
23. Savchuk P. *Dubenskyi Khrestovozdvizhenskyi monastyr*. Rivne: Volynski oberehy, 2002. 108 s.
24. Sviashchennomuchenyk Arkadyi (Ostalskyi; 1889–1937), epyskop Bezhetskyi, vykaryi Tverskoi eparkhyi : «My ne dolzhny boïatsia nykakykh stradanyi...». *Tvorenyia v 2-kh t. / Sost. Y. Kucheruk, E. Tymyriaev*. Zhytomyr : Yzd. Zhytom. eparkhyi UPTs, 2007. T. 1. 544 s.
25. Sviashchennomuchenyk Arkadyi (Ostalskyi; 1889–1937), Epyskop Bezhetskyi, vykaryi Tverskoi eparkhyi : «Мы не должны боïatsia nykakykh stradanyi...» *Tvorenyia : v 2-kh t. / Sost. I. Kucheruk y E. Tymyriaev*. Zhytomyr : Yzd. Zhytomyrskoi eparkhyi UPTs, 2011. T. 2. 464 s.
26. Skakalska I. Vplyv dukhovnoi elity na suspilne, relihiine ta kulturno-prosvitnytske zhyttia Volyni pershoï polovyny KhKh st. *Volynski istorychni zapysky*. Lutsk, 2010. T. 5. S. 77–80.

27. Stepanenko H. Pravoslavne parafiialne dukhovenstvo na ukrainskykh zemliakh Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1917 rr.). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2004. № 5. S. 45–63.
28. Khytrovska Yu. Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – pochatku KhKh st. : Monohrafiia. Kyiv : Vyd-vo Yevrop. un-tu, 2011. 472 s.
29. Tsap M. Volynske pravoslavne dukhovenstvo u Pershii svitovii viini Volynskyi blahovisnyk. Lutsk : Vyd-vo VPBA, 2014. № 2. S. 95–108.
30. Shmyd O. Nimtsi na Volyni u svitli ahrarnoi kolonizatsii hubernii drugoi polovyny XIX – pochatku XX st. Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii : zb. naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho un-tu. Rivne : Vyd-vo RDHU, 2008. Vyp. 11. S. 19–26.

УДК 929:930.25-058.64 Верховинець В.

ДОЛЯ ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ)

Ярослава Кравченко

Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»

(Київ, Україна)

e-mail: bykivnya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5042-582X>

Стаття присвячена трагічній долі видатного українського педагога, етнографа, композитора, диригента, хореографа і актора Василя Верховинця (1880–1938).

Грунтуючись на матеріалах його архівно-кримінальної справи, що зберігається в ГДА СБУ, розглянуто та приділено увагу останнім місяцям із життя митця в тенетах НКВС, обставинам арешту й знищення діяча української культури в роки Великого терору.

У творчому доробку В. Верховинця не лише театральні роботи, а й вокально-хорові композиції та дослідження української народної творчості. Він відомий за працями «Українське весілля», «Теорія народного українського танка», «Весняночка», а також як автор пісень, романсів, хорів, аранжувань.

Знищення В. Верховинця, як і багатьох представників мистецької еліти, надовго загальмували розвиток українського музикознавства, театрознавства й культури загалом.

***Ключові слова:** Верховинець; «Розстріляне відродження»; репресії; архівно-кримінальна справа; Великий терор; Биківнянські могили.*

Yaroslava Kravchenko. DESTINY OF VASYL VERKHOVYNETS (ON THE MATERIALS FROM THE ARCHIVE-CRIMINAL CASE).

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ващук Дмитро

ДЕКІЛЬКА ДОКУМЕНТІВ ІЗ ІСТОРІЇ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ
КИЇВСЬКОГО МІЩАНИНА ФІЦИ КОБИЗЕВИЧА 3

Гурбик Андрій

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
БАЗОВИХ АРХЕТИПІВ УКРАЇНЦІВ 7

Шеретюк Руслана

ТРИНІТАРСЬКА ШКОЛА В ТЕОФІПОЛІ: ОСНОВНІ ВІХИ ІСТОРІЇ
ТА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ НАБУТКИ (1773–1831 РР.) 15

Галуха Любов

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У
ПОДІЯХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ 24

Кравченко Ярослава

ДОЛЯ ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ) 38

Жилюк Сергій, Шапранський Сергій

«ТОМОС 2019»: ДИСКУРС ЗУМОВЛЕНЬ УТВОРЕННЯ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ 51

РОЗДІЛ 2 ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Блануца Андрій

«НАУКА» ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ЛИТОВСЬКОГО І КОРОЛЯ ПОЛЬСЬКОГО
СИГІЗМУНДА ІІ АВГУСТА НА ЕЛЕКЦІЙНІ ПОВІТОВІ
СЕЙМИКИ ШЛЯХТІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
ДО ВАЛЬНОГО СЕЙМУ 1572 Р. 61

Ціватий Вячеслав

ПЕРЕГОВОРНІ ПРАКТИКИ І ТРАДИЦІЇ В ЄВРОПІ КІНЦЯ ХVІІІ –
ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ
ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ 70

Озимчук Олег, Люшин Дмитро АНАЛІЗ РИМСЬКИХ ПАРАДНИХ І ТУРНІРНИХ ОБЛАДУНКІВ І–ІІІ СТ. ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМ ТА ІКОНОГРАФІЧНИМ МАТЕРІАЛОМ	83
Константинов Валентин СОБЫТИЯ 1616 ГОДА В МОЛДАВСКОМ КНЯЖЕСТВЕ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ НА ПОЛЬСКО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ	92
Chelcu Cătălina THE SYNOD OF IAȘI (1642) – A HISTORIOGRAPHIC ASSESSMENT LE SYNODE DE IASI (1642) – UNE ÉVALUATION HISTORIOGRAPHIQUE ..	102
Боголейша Светлана РОССИЙСКО-ЛИТОВСКИЙ МИРНЫЙ ДОГОВОР ОТ 12 ИЮЛЯ 1920 Г. И ОТНОШЕНИЕ К НЕМУ БЕЛОРУССКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ (RUSSIAN-LITHUANIAN PEACEFUL AGREEMENT OF JULY 12, 1920 AND THE ATTITUDE OF BELARUSIAN NATIONAL FIGURES	112
Постоловський Руслан, Слесаренко Андрій УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА В ДОКУМЕНТАХ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО ПРАВОЗАХИСНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ХАРТІЇ 77	121
Сіромський Руслан НАРАДА ЕКСПЕРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ОТТАВІ 1985 РОКУ	129
Sanzharevskyy Oleg THE PRO-RUSSIAN PARAMILITARY ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF BELARUS IN THE “RUSSIAN WORLD” HYBRID STRATEGY ..	137

РОЗДІЛ 3 ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Паславська Наталія КОНФЛІКТИ В РЕМІСНИЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ (НА ПРИКЛАДІ КРАВЕЦЬКОГО ЦЕХУ У ЛЬВОВІ В XVI – XVIII СТ.)	147
Бородинська Ліна ГРОМАДА ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ РІВНОГО У ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИНАХ 40–60-х РОКІВ ХХ СТ.	155

РОЗДІЛ 4 ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Смерека Богдан

БРУКАТКИ – НЕРЕАЛІЗОВАНА МІСЬКА ЛОКАЦІЯ
У ВОЛИНСЬКОМУ ВОСВОДСТВІ 165

Стоколос Надія

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ
ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
НІМЕЦЬКИХ АНАЛІТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ 171

Данильчук Віталіна

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ
ОСТАРБАЙТЕРІВ 178

Биков Олександр, Сєєрова Ольга

РАДЯНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МІФ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 185

РОЗДІЛ 5 РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, ОГЛЯДИ

Давидюк Руслана

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
(рецензія на монографію: Оксана Руда. Національно-освітня політика
урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття:
реалізація та рецепції) 197

Жив'юк Андрій

ДОЛЯ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР
(рецензія на книгу: Сергій Мочкін. Втрачені святині:
сакральні пам'ятки західних областей України у 1945–1965 рр.) 204

Томчук Любов

ШЛЯХ ЖІНКИ ДО ВИЗНАННЯ 209

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Випуск 31

Книга 1

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 1.12.2019 р. Папір офсетний.

Гарнітура «Times New Roman».

Наклад 300. Ум. друк. арк. 15,4.

Віддруковано засобами різнографічного друку

ПП Самборський І.О.

вул. Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33014

ISSN 2519-1942

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 31. Книга 1. Рівне: РДГУ, 2019. 220 с.

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2019